

- Näckådalens är en sydlig finnbo-sättning på Orsa Finnmark och det äldsta dokumentet är från år 1699. Här vid Djupsjöbäcken/Kvarnbäcken fanns ursprungligen tre skvaltkvarnar och en vattendriven husbehovssåg anlagda av Näckådalens Byamän.

1663 års kvarnlängd anger så mycket som 148 skvaltkvarnar i Orsa, en eller flera vid varje fäbodställe. Det kan inte tolkas på annat sätt än att man odlade säd vid fäbodarna.

- Den första vattendrivna sågen i Sverige omnämns från 1400-talet vid Forsvik i Västergötland. Gustav Vasa uppmuntrade under 1500-talet uppförande av vattensågar och då främst vid Kungsgårdarna.

- I Orsa anges den första vattensågen vara uppförd i slutet av 1600-talet i samband med att Bäcka (Orsa Bruk) fick privilegium att uppföra stångjärnshammare. Vid en jordrannsaking från år 1824 uppges att det i Orsa finns 8 enkelbladiga *Husbehovs Sågar*.

- 1857-1858 uppfördes Näckådalssågen. Byggmästaren var från Våmhus. Vid den tiden fanns det inga sågar för att fälla växande träd, man använde yxa. Yxa användes också till att forma bjälkar. Hur mycket kunde man såga med ett handsmitt sågblad, tjocklek kanske 4 mm? Det finns uppgifter om att två man kunde såga 20 stockar per dag. Sågarna gick bara under dagens ljusa timmar, medan kvarnarna gick dygnet runt om det fanns vatten. Kuriosa är att vid sågning skilde man på Tall och Furu? Tall = friska träd, Furu = torra döda träd.

- På Storskifteskartan i Orsa, som är upprättad efter 1860, anges 27 vattensågar och 79 skvaltkvarnar. Varje såg tilldelades ett markområde om 2 tunnland, ca en hektar. Varje kvarn tilldelas 1 Kappland = 1/32 tunnland = 154 m².

-ÅR 1910 genomförs upprustning av sågen. Man bytte från handsmitt till valsat sågblad. Frammatarhjulet var ursprungligen ett järnskott trähjul. Nu hade Fredshammar gjort ett i gjutjärn. Sågningen här vid Kvarnbäcken/Djupsjöbäcken pågick till år 1926.

- År 1955. Jordägarna gör en insats för att rädda byggnaderna. Avsikten var inte att göra sågen i körbart skick. Såghjulet var inte funktionsdugligt. Man lägger plåttak på kvarnar och såghus. Jag tror Jordägarna var inspirerade av framtagningen av böckerna, **Orsa - En Sockenbeskrivning** i tre delar. Den tredje delen trycktes år 1957. Man ville tydligen även bevara byggnader av kulturhistoriskt värde.

- I början 1990-talet kom frågan åter upp att restaurera sågen till körbart skick. Stor arbetslöshet gjorde att Arbetsförmedlingen betalade lönebidrag och Jordägarna svarade för allt material. Vi rustade vattenrännor, den övre skvaltkvarnen och det övre vattenmagasinet. Den mellersta skvaltkvarnen flyttades ut från såghuset, då närheten till såghuset gjorde att man erhöll mycket kraftig nedisning vintertid. När sågen var i skick för att kunna köras arrangerade vi såg- och kvarndagar varje sommar fram till jag gick i pension 2007.

Samtidigt som sågen rustades försåg Leif Grindal kvarnstugans tak med ny pärt.

-Sågens funktion:

För att vara konstruerad för 165 år sedan är det häpnadsväckande hur mekaniserat sågningen är.

1. Vatten till sågen från Djupsjön på morasidan, ca 2,5 km. Tiden för vattnet från Djupsjön till sågen tar ca 3,5 tim. Flera låglänta områden skall fyllas ut innan vattnet kan rinna vidare.
2. Det undre vattenhjulet drar sågramen upp och ner via cirkulär rörelse. I underkanten av ramen är en stång fäst till en axel som får en fram och återgående rörelse. Denna rörelse överförs stegvis till ett kuggförsett hjul som stegvis drar fram sågbänken i takt med sågningen.
3. Det övre större vattenhjulets axel drar tillbaka sågbänken med en vajer.
4. På och avstängning för vatten sker via två hävstänger inifrån såghuset.

Det finns en film på YouTube som följer en sågdag. Sök på Näckådalens Såg och Kvarn

Tack till Orsa Socken Samfällighetsförening och Stig och Karin Flink för deras hängivna arbete.

/Rune Dehlén